

Ádvent és karácsony egy kopt orthodox kolostorban

Déri Balázs rádiós beszélgetése Földváry Miklóssal

Az alábbiak először 2002. június 23-án és július 21-én hangzottak el a Bartók Rádió „Beszélgetések az egyházzenéről” című sorozatában (szerkesztő: Papp Márta). A műsort a zenei betétekre való utalás nélkül, de —az előszó sajátosságait megőrizve— lényegileg változatlanul adjuk közre. Dőlt betűkkel a műsorvezető, állókkal Földváry Miklós szövegét közöljük.

— Köszöntöm hallgatóinkat. A kopt orthodox liturgia egyik sajátos vonásáról, az ünnepeket megelőző vigíliákról beszélgetünk Földváry Miklós egyetemi hallgatóval, akivel nemrég a karácsonyi vigíliák idején Egyiptomban, mégpedig Vádi 'n-Natrún kolostoraiban jártunk.

Kevesen tudják, hogy Egyiptomban kb. 16 millió őshonos kopt keresztény él, akik megtérésüket Szent Márkra, az evangelistára vezetik vissza. Természetesen vannak másfajta keresztények is: görögök az ókor óta, de ma már kis számban, arab nyelvű bizánciak (melkiták), aztán örmények, jakobita és káldeus (nesztoriánus) szírek, maroniták, az utóbbi századoktól kezdve római katolikusok, protestánsok is, de az egyiptomi kereszténység nagy részét a koptok adják. Mégpedig, mivel az únió nemigen volt hatásos, óriási többségben orthodoxok. (Különösen Kairó kereszténysége igen színes: a legtöbb keleti és ókeleti rítusnak mind az orthodox, mind az unitus ága képviselve van.) A kopt azt jelenti —a régi Aigiptos szóból származik—, hogy egyiptomi. Nagyon büszkék a koptok arra, hogy „a fáraók leszármazottai”, legalábbis régi anyanyelvükben, mostani liturgikus nyelvükben, hiszen évszázadok óta éppen úgy arab nyelvűek, mint a muszlimok. Viselkedésben, viseletben szinte nem is különböznek egymástól. Talán ember-tanilag egy kissé. Az egyiptomi muszlimok között vannak, akik arab eredetűek, igen sokan az üldöztetések során áttért koptok utódai, s nagy a keveredés. A koptok viszont az arab hódítás előtti egyiptomi lakosság leszármazottai. Ugyanúgy élnek tehát, mint a muszlimok, ugyanúgy túrják a földet falun, ugyanúgy kereskednek, van közöttük miniszter vagy államférfi, mint például Butrosz Gháli, az ENSZ néhány évvel ezelőtti főtitkára, egy híres kereskedő- és gyáros családnak a sarja.

Egyiptomnak igen nagy jelentősége van a kereszténység történetében. Tudomásunk szerint ugyanis itt indult a szerzetesség. A korai századokban nem volt jellemző a kereszténységre az az életstílus, amelyet szerzetességnek nevezünk: sem a remeteség, sem a monostorokba, tehát közösségekbe tömörült szerzetesek élet- és hitközössége. Vádi 'n-Natrún, ez a mélyedés a Kelet-Szaharában, Alexandria és Kairó között kb. félúton, 100-100 kilométerre, igen nevezetes a keresztény hagyományban, mert először itt éltek szerzetesek. Anakoréták, remeték népesítették be ezt a majdnem vigasztalan,

sioár környéket, ahol azért mégis volt víz, amely szükséges az emberi élethez. Aztán ezek a remeték kolostorokba gyűltek össze. Az egész hosszú históriát nem meséljük el, a lényeg az, hogy a korai keresztény századokban állítólag százra tehető azon kolostoroknak a száma, amelyek Vádi 'n-Natrúnban, tehát Nátron-völgyben, egy néhány négyzetkilométernyi területen létesültek. Ma négy nagyobb kolostor működik: Szent Bisoj, a Szírek monostora, a Rómaiak és Szent Makarios kolostora. Csak néhány száz méterre van egymástól a Szent Bisoj és a Szírek monostora; a Makarios és a Rómaiak kolostora néhány kilométerrel távolabb található.

Az első kolostort kerestük föl. Most már ötödik alkalommal voltam itt zenei gyűjtéseket végezni. Általában húsvétkor szoktam ellátogatni ide. Ez alkalommal, amikor elkísért tanítványom és asszisztensem, magnetofonnal is fölvtettük az anyagot, ugyanakkor videofelvételt is készítettem.

Most szavakkal próbáljuk majd leírni, érzékeltetni Önök előtt, amit mi láttunk, és aminek a mai napig és valószínűleg örökre hatása alatt leszünk. Miklós, mik voltak az első benyomásaid?

— Mindjárt az első alkalommal egy vigíliára csöppentünk be. Majdnem elküldtek bennünket, mivel a pátriárka titkárának az engedélyével még nem rendelkezünk. A kairói repülőút —ha valaki Magyarországról utazott már oda Malév-járáttal, tudja— éjszaka történik. Másnap, amikor megérkeztünk a kolostorba, az első „program” este 9 órakor kezdődött el. Akkor még úgy gondoltam, hogy ez valami egyszerűbb, esti szertartás: hozzászokhattam a római vagy a görög kereszténységben. Ez a szertartás azonban másnap reggel fél 7-ig tartott. Ez volt a Kiakh hónapnak, vagyis az ottani —mondhatjuk úgy, hogy ádventnek, karácsonyvárásnak— a jellegzetes liturgikus eseménye: az imaóráknak valami sajátos változata, amely végül reggeli tömjénezéssel és szent liturgiával — tehát a mi szóhasználatunk szerint misével végződik.

A jelentősége ennek számomra az volt, hogy egyedül a kereszténységnek ebben az ágában tapasztalhattuk meg a tényleges vigília máig élő formáját. Azt, hogy ez a korai kultúrákban és századokban valóban nagyon jelentős esemény volt, tudjuk a mai görög és latin szertartások elnevezéseiből, jellegéből, fölépítéséből. A legősibb időpontjuk a húsvét: ezt a mai napig megőriztük, hiszen legalábbis nevében mindig húsvéti vigíliáról beszélünk. Még akkor is, ha előző este tartjuk, de hát ez is csak XII. Piusz óta szokásos a római egyházban. Azelőtt, a középkorban délelőtt tartották a napközi órákat egészen a nónáig. Elmondták őket még délelőtt, majd mindjárt megkezdték a húsvéti szertartásokat.

— *Mikor a húsvéti fény fölragyogásáról énekelt a diákonus az Exsultetben, fényes nappal volt. Nem is gondoltam, hogy ennyire hasonlít a helyzet a görög egyházban, az orthodoxiában. Tavaly Bécsben a görögökkel ünnepeltem a húsvétot, és nagyszombat fényes reggelén énekelték például a Fősz ilaront, a vecsernye jellegzetes tételét.*

— És az Exsultet mint talán a legjellegzetesebb és legszebb éneke a húsvéti tűzszentelési szertartásnak folyamatosan a Noxról, tehát az éjszakáról beszél. Ahhoz, hogy ennek a jelentőségét átérezzük, el kell képzelni egy olyan kultúrát,

amelyik nem a mi kivilágított és hangos városainkban él, amelynek valóban esemény az éjszaka, mert nem tudja olyan szinten bevilágítani, tehát nappali életformával lakhatóvá tenni, mint ahogyan azt ma minden akadály nélkül tesszük.

Egy ilyen kultúrának egyszerűen könnyebb és ellenőrizhetőbb is a nappal kihasználása, olyannyira, hogy régebben szabály volt Európában, hogy a közösségi misét valóban csak tercia után és vesperás előtt lehet megtartani. Tehát mindenképpen a nappal egyértelműen, még télen is világos szakaszában. Az imaórák sorában a mindennap ismétlődő és vasárnaponként vagy ünnepnapokon különösen nagy terjedelmű matutínumok, tehát éjszakai imaórák szertartását a római hagyomány már nagyon korán a laudes, tehát a napfölkelte hórája elé sorolta. Vagyis inkább a nap kezdetére. Ezzel ellentétben, ami tapasztalatom a bizánci egyházzal van, azt mutatja, hogy ott éppen ellenkezőleg, előző este, vagyis a vecsernye után mondják el azokat az imákat, tartják meg azokat a szertartásokat, amelyek korábban, valamikor az ősi időkben az egész éjszakás vigíliát jelentették.

— *Részben így van ez a koptoknál is, szintén vigíliának nevezik. Pontosabban azt mondják, hogy „a vigília első, harmadik, hatodik, kilencedik hórája”, például nagyhéten: nagyhétfőn, nagykedden, nagyszerdán, sőt nagycsütörtökön is, de a vigíliák hóráit kettéosztják: egy részüket lefekvés előtt, tehát az előző este mondják el, az utolsó két órát pedig a következő hajnali istentisztelethez rakják hozzá. Tehát a vigília nem teljes virrasztás. A nagyhéten csak a nagypéntekről nagyszombatra virradó éjszaka és a nagyszombatról húsvétra virradó éjszakán van valóságos vigília — virrasztás, folyamatos ébrenléttel.*

— Ezt a vigília-formát így a koptoknál meg lehet tapasztalni. És nemcsak szerveződésében, hiszen a szerveződését, azt, hogy milyen alapelemei vannak a szertartássorozatnak, megőrizték a ma is körülöttünk élő szertartások és rítusok. Viszont az, hogy az ember mint biológiai lény milyen viszonyban van ezekkel a szertartásokkal, hogyan hat rá az éjszaka közege és a szertartásoknak ez a megszokott időérzékeléssel nem tagolható tömege, úgy tapasztalható meg, ha az ember ebben részt vesz. Márpedig mi jobban részt vettünk benne, mint az ottaniak, mert a fölvétel miatt folyamatosan jelen kellett lennünk. Ez is fontos mozzanat, hogy ők nincsenek folyamatosan jelen. A kopt kereszténységnek és általában a hagyományos kereszténységnek jellemző vonása az imádságnál, hogy nem az imádkozó szubjektív lelki alkatára figyel, hanem az ima elhangzására. Tehát mindegy, hogy kik vannak ott éppen a fölolvási emelvénynél, az a lényeg, hogy folyamatosan, megszakítás nélkül, órákon keresztül történjék a szertartás. Ha valaki elfáradt, kimehet, alhat, ehet, csinálhat, amit akar, a lényeg az, hogy valaki vegye át tőle a stafétabotot, és az istentisztelet megszakítatlanul, a folyamatos imádság jegyében folyjék.

— *Írjuk le, hogyan is néz ki ez a kolostor és a templom, és hogyan vesznek részt a liturgiában a hívek, akik Vádi 'n-Natrún Szent Bisoj kolostorában sajátos helyzetben vannak, hiszen szerzetesek, így elsősorban az a dolguk, hogy imádkozzanak. Persze*

sokan közülük, különösen a fiatalok különféle munkákat végeznek vagy irányítanak. Ma, az utóbbi 30 évben, mondhatjuk, Szent Bisoj kolostora egy hatalmas kolostor: 160–170 körüli szerzetes tartozik hozzá, bár nem mindegyikük él itt. Vannak misszióban is Kenyától kezdve Abu Dhabiig, sőt Amerikában is. A régi magja a kolostornak kb. a VII–XI. századra kialakult. Egy nagy, sok méter vastag agyagfallal körülvett erődítmény, azonkívül még van egy qasr, castrum, vagyis erődítmény bent, a hajdani berber támadások ellen. Ez egy kb. 300 méter átmérőjű terület. Itt voltak hajdanában a szerzetesek cellái, amikor még csak öten, hatan voltak. Az elmúlt 30 év alatt a kopt egyházban valóságos lelki ébredés, reneszánsz ment végbe. Ebben nagy része volt III. Senuda pátriárkának, aki most Alexandria pápája.

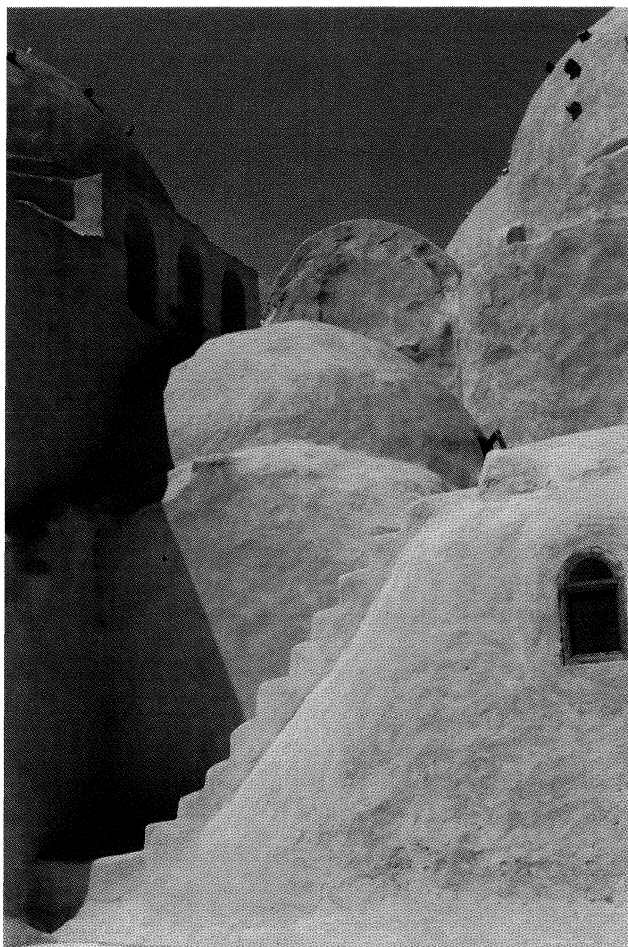
— Mindez történt azután, hogy korábban, még te beszéltél róla olvasmányaid alapján, a kihalás veszélyeztette a kopt szerzetességet.

— Igen, a 30 évvel ezelőtti szakkönyvekben és a magyarországi szakirodalomban is úgy van megemlítve az egyiptomi szerzetesség, mint amely a kihalás szélén áll. Ebben a kolostorban is 5–6 szerzetes élt és éhezett. Nemcsak böjt idején, hanem egyszerűen koplalt. A böjt és a koplalás pedig nem ugyanaz. Nem volt mit enniük, és a szomszéd kolostorból kaptak egyáltalán valamennyit, hogy fönn tudjanak maradni.

Ez a központi mag, amelynek a középpontjában a templom áll, most kibővült a farkoknak valóságos sorozatával. A szerzeteseknek is új betonépületeket emeltek, eléggé kiábrándító módon, mintha egy lakótelep lenne, vagy „szerzetesgyár”, — mindenesetre a belső mag közepén áll a templom furcsa agyagkupolákkal. Elrendezése nagyon különleges, és a liturgikus teret látnunk kell magunk előtt ahhoz, hogy el tudjuk képzelni ezt a vigíliát.

— A templom valóságos szerkezete igazából csak az erőd tetejéről, tehát fölülről látható át. Ha onnan nézzük, akkor egy viszonylag szabályos, hosszanti, azt hiszem, többé-kevésbé hosszúkás, kereszt alaprajzú templomot látunk. Oldalról viszont, tehát abból a nézetből, ahonnan a templom általában megközelíthető, inkább valamiféle barlangszerű képződménynek látszik. Érdemes itt utalni arra, hogy Oswald Spengler, a nagy történetfilozófus a barlangot tekintette az egész közel-keleti „arab” névvel összegzett kultúrkör összimbólumának. Valóban, ez a barlangérzés az, amely kívülről is, belülről is elfogja az embert akkor, ha a templomba lép, vagy hozzá közeledik. (1. ábra)

Oldalról viszonylag szabálytalannak látszik a templom. A jelentősége ennek az —és ez később, a vigília és a szertartások összességének a megfigyelésénél fontos lesz— hogy rendkívül differenciált templomtérrel van szó. Mondom az összehasonlításokat, hogy el lehessen képzelni. A latin szertartású templomok, legalábbis a jezsuita barokk óta, az egységes tér benyomását keltik: egyszerűen azért, mert a hithirdetés funkciójának ez felelt meg leginkább. Csúnya, modern szóval azt mondhatnánk, hogy a stadion ideáljához közelített a templom. Ezzel ellentétben a korai középkor templomai egyáltalán nem ilyenek voltak. Hiszen a mellékhajók nem pusztán véletlenszerűek voltak. Egy frissen megjelent, liturgikus építészetről szóló könyv írja, hogy pusztán statikai okokból őrizték volna meg a római bazilika mellékhajóit. Nem erről volt szó. Ezeknek

1. ábra: A Szent Bisoj-templom (IX. sz.) déli oldala a Szent Bisoj-kolostorban
(Déri Balázs felvétele)

Egy alkalommal Jézus megjelent Szent Bisoj cellájában. A szent az Úr lábaihoz borult, majd tálat vett elő, vizet öntött bele, és megmosta Jézus lábát. Ezután az áldott láb érintette vizet megitta. Amikor szerzetesársai tudomást szereztek Bisoj látomásáról, unszolni kezdték, hogy ha újból megjelenik neki az Úr, vezesse őket hozzá. Pár nap múlva Jézus tudára adta Szent Bisojnak, hol fog neki legközelebb megjelenni. Szent Bisoj elmondta a szerzeteseknek, hogy menjenek a sivatagba egy bizonyos helyre, mert ott fog várni rájuk az Úr. A szerzetesek nagy sietve, egymással versengve rohantak a megbeszélt helyre. Útközben találkoztak egy gyöngé és beteg öregemberrel, aki arra kérte a szerzeteseket, hogy vigyék magukkal. De a szerzetesek így szóltak: "Hagyj most minket, nem érünk rá veled foglalkozni, hiszen Jézussal kell találkozoznunk!" — azzal továbbmentek. Szent Bisoj szerzetesársai után haladt. Amikor meglátta az öregembert, megsajnálta, a hátára vette és vele együtt haladt tovább a célja felé. Ahogy Szent Bisoj közeledett ahhoz a helyhez, ahol a többi szerzetes várta Jézust, az öregember egyre könnyebb lett, és mire odaért, hirtelen eltűnt. "Hol van Jézus?" — kérdezték Szent Bisojtól a szerzetesek. "Ő volt az az öregember, aki az út szélén segítséget kért tőletek" — válaszolta Szent Bisoj. "De ti nagy sietségben, hogy találkozzatok Jézussal, elfelejtettétek, hogy keresztények vagytok."

(A Szent legendájából újrameséli Lázár Imre: *Keresztény zarándokhelyek Egyiptomban. Utazás a Szent Család nyomában. Panoráma, Budapest 2001. 84.*)

2. ábra: A Szent Bisoj-templom szentélyrekesztője Iszaak Fanousz freskóival (1957), az előtte álló evangélium-felolvasó állományra helyezett könyvvel szerzetesek egy csoportja énekel. Jobb oldalon a középső szentély VII. századi, finom díszítésű fakapuja látszik; ajtaja a liturgia során nyitva van. (Déri Balázs felvétele)

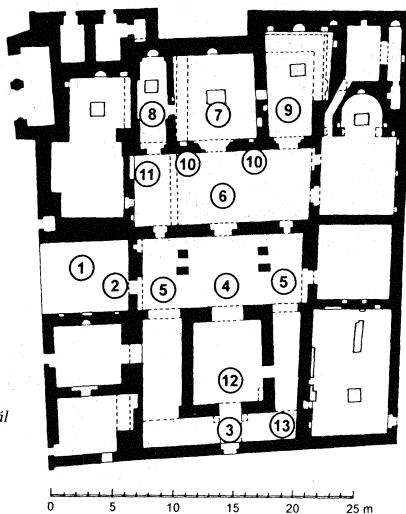

3. ábra: a Szent Biszaj-kolostor alkalmazottai a karácsonyi vigltán, a kórus laikusoknak fenntartott bal oldalon; a bal sarokban a „leckeoldali” felolvasóáltoány, hátul közepen a főhajóra nyíló, óegyiptomi stílusú, hatalmas kapu (az 5. ábrán a 6-os és a 4-es szám között), annak ajtaján át a főhajó látszik. (Déri Balázs felvétele).

4. ábra: Kopt szerzetesek a karácsonyi vigilián: Serubim atya cintányérozik, a vak Miszael atya az evangéliumolvasó állvány szarvát fogja (Déri Balázs felvétele)

- Vádi el-Natrún:
 Szent Bisój temploma
 Szent Bisój kolostorában
- 1 dukszar
 - 2 bejárat
 - 3 narthex
 - 4 főhajó
 - 5 mellékhajók
 - 6 kórus
 - 7 Szűz Mária szentélye
 - 8 Szent Bisój szentélye
 - 9 Keresztelő Szent János szentélye
 - 10 freskók
 - 11 Szent Bisój és Tammai Szent Pál ereklyetartója
 - 12 lakan
 - 13 Szent Benjámín pátriárka ereklyetartója

5. ábra: A Szent Bisój-templom alaprajza Lázár Imre: *Keresztény zarándokhelyek Egyiptomban* (Panoráma, Budapest 2001) című könyvéből

a tereknek önálló funkciójuk volt. Éppen azt mutatták, hogy a szent tér nem pusztán homogén, elkülönített szelete a világnak. A szent térnek kettős funkciója van. Az egyik valóban a szentek szentjének kijelölése, amely ténylegesen körülkerített, minden profántól elhatárolt rész. Viszont ahhoz, hogy a szentek szentjét valamihez viszonyítani lehessen, hogy a szentek szentjéhez szakaszoként lehessen közelíteni, szükség van egy modellált térre is. Tehát a szent térnek egy olyan rétegére, amelyik nem szent minőségi értelemben, tehát nem fölsőbbrendű, hanem a külső világ profán teréből van kihasítva: mintegy körülkerített szelete annak, tehát modellszerűen jeleníti meg a szent térhez viszonyítva. Ez lenne a jelentősége a templomhajónak.

— *A görögben a temenos, a latinban a templum eredetileg pontosan azt jelenti, hogy kihasított földdarab.*

— És a kihasítás módja is nagyon fontos, a körüljárás vagy a körüljelölés, akár a körülszántás is, ahogy a különböző mitológémben előfordul. Bizonyos szempontból ennek nyomát őrizte meg a koptoknál és a korábbi európai kereszténységben — elvéve ma is — előforduló körmenet. A körmenetnek az a formája, amikor a megszentelt területet rituálisan körüljárják annak érdekében, hogy a templomépítés után még egyszer, speciálisan arra az alkalomra is kijelöljék ezt a térszakaszt.

Tehát a jezsuita barokk utáni nyugati templomokban már nem lehet fölsí-merni a differenciáltságnak ezt a fokát. Eggyel közelebb kerülünk a kopt változathoz akkor, ha elmegyünk egy hagyományosan megépített bizánci templomba, ahol még a katekumenek előcsarnoka, amelyet egyesek a nők templomának mondanak, egy általában vékony és alacsony korláttal vagy fakerítéssel el van kerítve. Újabb, hosszanti réteget képez a szolea, tehát a szentélynek az ikonosztázon kívül eső, de már megemelt része, közepén az amvonnal, tehát olvasóállvánnyal, majd következik a mindenkinek legföltűnőbb ikonosztáz, amely a szentélynek egy még szentebb, belső szakaszát különíti el. Tehát a templom hosszanti irányban négy részre van osztva. Ennek a latin katolikus templomokban már nyoma sincsen.

A kopt templom ezeket a hosszanti osztásokat egyszerűen fallal oldja meg. Vagyis hogyha valaki belépne a kopt templomba annak nyugati, tehát a főbejárat felőli oldalán — itt általában nem tudunk belépni, mert oldalról van a bejárat...

— ... *de eredetileg ott volt...*

— ... illetve nem az volt ott eredetileg, mert a hívek bejárata oldalról nyílt, de a szerzetesek által és főleg a nagyobb szertartásokon használt bejárat ott volt —, akkor a belépő bejutott az előcsarnokba. Az előcsarnokot tömör és vastag, átláthatatlan fal választotta el a következő csarnoktól. Az előcsarnok lehetett a katekumenek számára fönttartva. A következő csarnokot úgy magyarázták a szerzetesek, mint azoknak a helyiségét, akik éppen nem részesülnek ugyan a szentáldozásban, de a beavatódás szentségeiben, tehát a keleti kereszténységben egyazon alkalommal kiszolgáltattott kereszttségben, bérmálás-

ban és eucharisziában már részesedtek. A következő térszelet, amely szintén teljes, mennyezetig érő fallal van elválasztva, a szentáldozásban részesülő résztvevők csarnoka, és ezután következik a tulajdonképpeni templom, ahol már csak a szerzetesek kapnak helyet.

Ezt, mint ahogyan a bizánci templom szentélyét, kettéválasztja egy ikonosztáznak még nem tekinthető fal. (2. ábra) Látszik, hogy a három ajtó már megvan rajta, és helyenként díszítik is, de a képeknek az a hierarchiája, amely Bizáncban kialakult, itt még hiányzik, és nem különböző funkciói vannak a három ajtónak, hanem különálló kápolnába, illetve a főszentélybe vezetnek.

A templom közepén mindezzel együtt egy újabb főhajónak tekinthető szakasz található, amelyik —ezt te tudod jobban— a húsvéti szertartások színhelye. (3. ábra)

— Pontosítsuk: *húsvétnak nevezik a koptok az egész nagyhetet. Tehát a nagyheti szertartások nagyobb részét mintegy a „templomon kívül” végzik. Ebben a bizonyos térben, amely egyébként máskor a nem szerzeteseknek, laikusoknak, sőt a nem áldozóknak van fönntartva. Mégpedig azért, mert Jézus a városfalon kívül szenvedett. Ez már kívül levő rész, bár, mint ahogy minden, meg van szentelve Jézus halálával.*

— Ez érzékelteti azt, amit a modellált térről mondtam. Önmagában talán túlságosan elméleti, de hogyha elképzeljük, hogy a templom, vagyis a megszentelt tér egy része alkalmas arra, hogy a templomon kívüli teret is megjelenítse, akkor világossá válik, hogy mit is jelent ez a kettősség.

— *Nos, a karácsony előtti vigíliák szertartássorozata kivételes alkalom. Kiakh hónapjában —a hajdani egyiptomi nyelven khojajknak nevezték—, tehát a kopt ádventben, amely ott is 4 hetes, a vasárnapoknak is rendszeresen van vigíliája. Szombaton este 9 óra tájban kezdődik. Nem csak a szerzetesek vesznek részt rajta, hanem néhány meghívott, vagy a kolostorban foglalkoztatott földműves is, ha éppen ott vannak. És néhány, a kiszolgáló személyzethez tartozó fiatalember, elsősorban. Mi is itt voltunk.*

Az istentiszteletre harang szólít. Az utóbbi évszázadokban nyugatról-keletről egyaránt ez a szokás jött divatba a koptoknál is. Az ikonosztáz...

— ... azaz szentélyrekesztő...

— ... előtti téglalap alakú tér bal oldalán, hogyha az oltár felé fordulunk, áll egy ereklyetartó. Itt van Szent Bisoj szerzetes romlatlan teste. Nagy reverenciával szokott idejárulni a hívő. A muszlimok is sokszor fölkeresik, például gyógyulásért.

Tehát bal oldalt van ez az ereklyetartó, és a szentélyrekesztő előtt bal oldalt és jobb oldalt is van egy-egy felolvasóállvány. Mégpedig úgy, hogy a bal oldali a szentély felé fordul, és innen olvassák a kopt, illetve görög nyelvű részeket, a jobb oldalon álló állványtól viszont, amely a nép felé fordul, arabul szoktak fölolvadni. A kettő között lehet bejárni egy kapun át a szentélybe. Ide természetesen csak a főlshentelt papok, illetve a szerpapok mehetnek be. Istentisztelet alatt laikus, így mi sem mehettünk be.

— Csak akiknek van menyegzői köntösük... Úgy is néznek ki pontosan, mert fehér ruhát öltenek. A kopt szerzetesek ruhája —mint kiderült, a szírektől vették át— töményen fekete. És a miseöltözetük pontosan ugyanez az anyag és pontosan ugyanez a viselet, sőt ugyanez a hímzés, csak éppen mintha ne-

gativja lenne annak, fehérre váltva. És ebben a talán valóban az evangéliumi menyegzői köntöst idéző öltözetben lépnek be kizárólag a szentélybe.

— *Így van. Mert van egy nagyon különleges szertartás nagyszombat hajnalán, tehát a nagypéntekről nagyszombatra virradó éjszakán, 2 órakor. Ebben az ikonosztáz előtti részben mind az apát, mind a szerzetesek, mind az ott lévő diakonusok fehér ruhában, menyegzői köntösbe öltözködve ülnek, és egymás után, tehát váltakozva a szerzetesek és a laikusok felolvassák a teljes Jelenések könyvét.*

Valóban mint a menyasszonyok, fölkészülten várják a Vőlegényt. A felolvasóállványok itt vannak előkészítve, az ezek meghosszabbítását képező hosszabb felolvasóállványokra kiteszik a liturgikus könyveket, amelyek általában kétnyelvűek, hiszen a koptok már több száz éve —mint mondtam— arabul beszélnek. Gyakorlatilag az iszlám hódítása óta át kellett térniük arabra. A liturgia nyelve is elég hamar részben arabná vált. Egy részét kopt-görögül, másik részét arabul végzik.

Általában kétnyelvű énekeskönyvek vannak előttük, olyan ez, mint —talán a háború előtti katolikus misékre járó hívők még emlékeznek— a Szunyogh Xavér-féle misekönyv, amelynek egyik oldala latin, a másik oldala magyar volt. De a liturgikus utasításokról magyarul olvashattak. Kb. így néz ki egy kopt liturgikus könyv is. Bal oldalt van a kopt, illetve görög szöveg, jobb oldalt az arab és az utasítások, az ún. rubrikák szintén arabul. Ezeket olykor fénymásolják, kinagyítva.

Ebbe a térbe a bal oldali ajtón vonulnak be a szerzetesek. Elég furcsa volt most számomra, ritkán láttam, hogy majdnem katonás fegyelemmel. Meg is ijedtem: egy év alatt mi történt itt a szerzetesekkel? Csakhogy nem voltam még karácsonykor. Karácsonyi időben, úgy tűnik, ez a szokás. Először a novíciusok, fehér, illetve kék vagy sárgás ruhában, attól függően, hogy hány évet töltöttek a rendben. Egyre világosodnak.

— *Amíg aztán feketét nem vehetnek majd föl. Annyira kivilágosodtak.*

— *Az is jellemző, hogy szigorúan mindennap borotválkozniuk kell, és nem lehet hosszú hajuk, míg amikor szerzetesek lesznek, rögtön szakállat kell növeszteniük és hosszú lesz a hajuk is.*

— *Láttunk is egy ilyen avatási, illetve beöltöztetési szertartást. Igazán különös volt.*

— *Egy-két kedvenc fiatal novícius barátomnak szerencsére éppen most volt a beöltöztetése, és nekem is óriási lelki élmény volt látni, hogy ezek az egyébként nagyon jókedvű emberek most mennyire megrendültek az utolsó nagy lépés előtt. És ez a megrendültség valóban látszott a novíciusokon. Azok a fiatal szerzetesek, akik letették az örökfogadalmat és fölvették a szerzetesi ruhát, és még újabbak, kb. tizenketten-tizenöten lehettek, bevonultak, és ötös-hatos sorokban beálltak a bal, azaz északi oldalra. És elkezdődött a zsolozsma. A zsolozsmahórák szabályos esetben ugyanúgy néznek ki, mint a nyugati kereszténységben is, hiszen a nyugati kereszténység Egyiptomból vette át ezt a beosztást. Tehát megvan a prima, tercia, szexta, nóna, vecsernye, kompletorium, sőt a szerzeteseknek van egy másik lefekvés előtti zsolozsmahórájuk. Ezeket azonban nem pontosan a liturgikus napszakok szerint, tehát nem pontosan három óránként tartják, hanem az a szokás, hogy összevonják őket. A zsolozsmahóráknak az az anyaguk, ami a nyugati kereszténységből is ismerős.*

— Elsősorban a zsoltár.

— *De nagyon különleges módon. Vallomásaiban egy helyen, mikor azon gondolkodik, hogy szabad-e énekelni, nem viszi-e akár még a szent, vallásos éneklés is az érzékiség bűnébe az embert, azt írja Ágoston, hogy talán Atanáznak, az alexandriai orthodox püspöknek a szokását kéne alkalmazni minden kereszténynek. Az egyiptomiak gyakorlatilag —úgy mondanánk mai terminus technikussal, recto tono— egy hangon, szinte prózában recitálnak. Az idők során mindenképpen ez a mód rögzült, vagy ez alakult ki a kopt kereszténységben. Valószínűleg itt rögzülés helyett inkább változást mondanék, tudniillik a zsolozsmahórák teljes egészében arabul mondatnak ma már, el is felejtették, hogy koptul hogy volt. Megvannak a régi könyvek, de a zsoltárokat a szerzetesek, a hívek is, akik ezt tudják, arabul tanulják meg.*

A zsolozsmahórák rendje nagyon egyszerű. A zsolozsma alapvetően zsoltárrecitációból áll, amelyhez oráció, imádságok, illetve szenttrási fölolvasások és néhány más, állandó alkatrész, Kyrie eleison stb. tartozik. Nagyon sajátos, ahogyan zsoltároznak a koptok.

— Egyszerre.

— *Hogy lehet az, hogy egy nap alatt a 150 zsoltárt elmondják?*

— Szent Benedek regulájából kiderül: ez a szerzeteseknek általános szokásuk volt, és ő már akkor romlásnak tekinti, hogy ők egy hétre osztották el ugyanazt a mennyiséget.

— *Igen ám, csakhogy a koptoknál, legalábbis ma, nagyon sajátos ez az „officium”, ez a kötelesség. Tudjuk, a zsolozsma szónak a gyöke is a szláv szlúzsba, a szolgálat. Az officium is szolgálatot jelent. Kötelességet. El kell végezni. Nem élvezni kell, hanem egyszerűen el kell végezni a kereszténynek, illetve a szerzetesnek, ebben az esetben.*

Nos, ha mondjuk öt szerzetes vesz részt ezen a zsolozsmahórán, akkor a rangidős szerzetes, vagy az, aki ezzel meg van bízva, sorban kiosztja nekik, hogy melyik zsoltárt mondják el. A kezdőszavakat mondja, pl. Tauba, és akkor tudnivaló, hogy az első zsoltárt kell a szerzetesnek mondania. Egy idő alatt mindenki végigmondja a maga részét, és ilyenformán akár tíz ember egyszerre, mindenki saját magában, vagy épp-hogy zümmögve elmondja azt a zsoltárt. A kötelességüket megteszik, nagyon hamar, három vagy négy zsolozsmahórát így tömörítve, egymás után. Akár negyedóra alatt elvégzik a teljes zsoltároskönyvet és megvan az „officium”.

— Érdemes itt visszautalni arra, amit már az elején mondtam, hogy a szöveg elhangzása a lényeges. Tehát nem egyes emberre lebontva fontos az, hogy az officium el legyen mondva; nem érdekes, hogy ki mondja, hanem az a fontos, hogy az alapközösség valamilyen megosztásban ezt egy nap alatt el tudja mondani. Meg is teszik.

— *Általános a kopt kereszténységben más alkalommal is, nemcsak karácsonyra készülve a psalmodia. Ez nem zsoltározást jelent, hanem költött...*

— ... mondhatni himnikus szerkezetű énekeket.

— *Ilyenek a bibliai kantikumok, akár a zsoltárokból, akár Mózes könyveiből, Dániel próféta könyvéből a 3 zsidó fiú éneke stb., s ezekhez kapcsolódnak az istenszüllői énekek, a theotokiák. A psalmodiáknak nagyon erősen máriás jellegük van.*

A zsoltármondás stílusától gyökeresen különbözik a psalmodia. Ez a másik végletet képviseli. Nagyon erősen ritmikus, metrikus éneklés. Hogy a dallamosságnak milyen fokán áll, az különbözik, tehát előfordul minden, a nagyon-nagyon szillabikus, kis ambitusú, állandó ismétlődésen alapuló strófikus énekléstől kezdve a másik végletig. Amikor csupán vokalizálnak, tehát úgy énekelnek, hogy szöveget közben nem mondanak, vagy pontosabban csak két szótagot: az ejejej-ojoj hangzókat, és ez adott esetben perceken keresztül is lehetséges.

Most egy kis megszakítást tennék. A kopt kereszténységre minden vonatkozásban szélsőséges jellemező. Nálunk minden kiegyensúlyozott — mármint nyugaton, a latin kereszténységben —, moderato, mezzoforte. Itt minden szélsőséges. Tehát vagy nagyon szélsőségesen szillabikus éneklés van, vagy pedig másik oldalon a szöveg nélküli vokalizálás (ejejej-ojoj). Sok egyéb vonatkozásban is: vagy van istentisztelet, de akkor nagyon van, vagy pedig a templom istentisztelet nélkül marad, akár egy egész napon keresztül is.

— Jellemző volt, hogy most, amikor mi ott voltunk, ezeken az éjszakai vigíliákon kívül gyakorlatilag nem tartottak szertartásokat. Megtartották a mindennapos délelőtti miséket; ez valamiféle nyugati hatás lehet, mert egyébként nem kéne liturgiát ünnepelni...

— ... csak a turistáknak tartják...

— mindennap. Ez egyáltalán nem lenne indokolt, csak ünnepnapokon. Viszont az imaórákon alig vettek néhányan részt. Gyakorlatilag két szerzetes van jelen rendszeresen az egész kolostorban élő 150 vagy 160 közül. Ráadásul az egyik kissé hamis, viszont mindent kívülről tud mind a két nyelven. Egy vak szerzetesről van szó, aki rázza a fejét éneklés közben, egy hatalmas napszemüveg van rajta állandóan. Nagyon alacsony és rendkívüli átéléssel énekel.

— És mellette egy kis vékony szerzetes. Az előző Míszael atya, a kis vékony fiatal pedig Faim: egymást támogatják. Ők a leghűségesebbek az istentisztelet végzésének dolgában. Ez nem azt jelenti, hogy ők ettől valami különleges pozícióban lennének... csak úgy gondolják, hogy nekik ez a dolguk, mint ahogy másoknak más a dolguk.

— Tehát másokat nem vetnek meg azért, mert ezt ők éppen nem csinálják. Viszont a vigíliákon mindenki megjelent. Ebből is látszik, hogy ezt nem úgy tekintik, mint valamiféle önsanyargató gyakorlatot, amelytől nem alhatnak, hanem, úgy mondhatjuk, hogy nekik ez mulatság volt. (4. ábra)

— Szent mulatság. Tehát mint mondtam, az officium, a zsoltározás gyakorlatilag prózában és egyszerre, mint zümmögés hangzik, és utána jön a psalmodia. Ez évközi időben is mindennap így van, azonban kiemelkedők a vigíliák, amelyeken mintegy tömörítik, összegzik a heti vagy az évi psalmodiát. Úgy is nevezik például az egyszerűbb kopt hívek, hogy a négy és hét, tehát a vigília az az alkalom, amikor a négy kantikumot, vagy pontosabban a négy kantikum-sorozatot és a hét theotokiát is eléneklük. Míg máskor ezekből egy-egy lenne.

Ezzel mintegy összegződik, rekapitulálódik a kantikumoknak és a theotokiáknak a sorozata. Ráadásul ilyenkor a theotokiák rendkívül hosszúak. Sokkal hosszabban éneklük, különféle ismétlésekkel, mint normális esetben, évközi időben. Először északon

állnak a szerzetesek, délen a laikusok, kivéve minket, akiket befogadtak az előbbiekközé. Utána két részre oszlik a szerzetesség. A felük átvonul kb. a déli hajóba. Tehát az északi és déli, avagy a bal és a jobb oldalon is volt egy szerzetescsoport.

Néhány zenei jellemzőről kell említést tennünk. Fölmerülhet a kérdés a hallgatókban: *hogyan lehet ilyen hosszan, ennyire sok anyagot énekelni. Főleg, ha már tudja is, amit azért megemlítnék, hogy a kopt egyházban nincs kottajelzés. Tehát mindent csak szöveges liturgikus könyvekből mondanak. Mostanság elkezdődött ugyan a tanítással valamiféle kottajelzés, de a 16 millió kopt istentiszteletén sehol nem látni ilyet, tehát szájhagyomány útján öröklődött az elmúlt századok alatt az egész énekanyag.*

Tehát hogyan lehetséges az, hogy 9 órától reggel 6–7 óráig (ez testvérek között is 9–10 óra) ilyen hatalmas mennyiségű anyagot bárki is fejben tud tartani és el tud énekelni? És egyáltalán: hogyan nem pusztulnak bele, a torkuk hogyan nem megy tönkre, és fizikailag hogyan bírják?

— Ennek a titka az állandó megoszlás. Tehát a két kar. Azt lehet mondani, hogy a két karra oszlást mindenféle liturgikus énekhagyományban meg lehet találni, legalábbis bizonyos szinten.

— *Az archaikusabb szinten. Az orgonával kísért népénekekben nem. De hát tudjuk, hogy ez egy késői csökevény.*

— Az orgona éppen azért van, hogy az ének hiányosságait el tudja fedni. Ahogy a rendelkezések is gyakran fogalmaznak: „támogassa az éneket”. Másrészt az orgona ugyanazt a folytonosságérzést hozza létre a hallgatóban, amelyet a váltakozó, és ezért megszakítatlan ének.

Vagyis két részre oszlanak. A könyvek, amelyekről már volt szó, hogy tudniillik ki vannak rakva az állványokra, nemcsak a Szunyogh-féle miscskönyv két nyelvűségét idézik bennem, hanem a középkori karkönyveket is. (2. ábra) Jellemző, hogy nem mindenki tartja kezében a maga kis nyomtatott könyvét, hanem sokszor egy hatalmasra fénymásolt lapot raknak ki maguk elé, és ezt nézik félkörben fölállva. A két kar közül az egyik elkezd az éneket, és mivel strófikus énekekről van szó, elénekel egy strófát; a másik ezek után váltja őt, és egy újabb strófát énekel. Így mindenki folyamatosan pihenni tud. Állandó váltakozásban vannak. És ez az, ami aztán magasabb szinteken is megismétlődik. Így kb. egy-másfél órányi egység az, amennyit az ember éles figyelemmel végig tud csinálni. Ez akár az alvás fázisaival is párhuzamba lenne állítható. Utána nem bírja tovább. Akkor a háttérből jönnek helyette mások, akik mindkét csoportot fölváltják.

— *Annyira háttérbe vonul, hogy a Miklós által korábban leírt tér leghátsó részében akár ledőlhet a falhoz, és laikusok sokszor a fal mellett alszanak.*

— A laikusok szerepe ebből a szempontból nagyon különleges. Látszik, hogy a gyülekezetet, tehát a templomba járó népet nem egységes egészként kezelik. Legalábbis a koptok. Vannak köztük papok, akiknek az a dolguk, hogy végezzék a szertartásokat. Ők vannak —amint erről már beszéltnék— az első szentélyben. Viszont az, hogy ők vannak ott, nem annak köszönhető elsősorban, hogy föl vannak avatva, hanem inkább annak, hogy ők végzik a szertartásokat.

Azok a laikusok, akik könyvvel a kezükben maguk is énekelni szeretnének, ide nyugodtan bemehetnek. (3. *ábra*) Ahogyan arról is vannak dokumentumok, hogy a késő középkorban a kanonoki stallumokba beülhettek a nyugati egyházban azok a laikusok, akik olyan mértékben érdeklődtek a liturgia iránt, és olyan mértékben sajátították el annak végzését, hogy részt tudtak benne énekelni. Ugyanúgy, mint a kar. Tehát a laikusok nem azért vannak hátul, mert ki vannak rekesztve a szertartásokból, hanem azért, mert ők maguk csak annyiban akarnak ott lenni, amennyiben egyáltalán a tér és a kiszűrődő hangok szintjén részesednek a szentség atmoszférájából.

— *De nyugodtan részt is vehetnek benne, állhatnak a szerzetesek közé is — néha oda is hívják őket. Azokat a tételeket, amelyeket nagyon jól ismer minden kopt, nagy hangon, valóban teljes fizikai erőbedobással éneklük. De nem is kell átozulni egy másik templomrészbe: nyugodtan le lehet ülni, mert nincsenek székek, padok. Le lehet térdelni, neki lehet a hátat vetni akár a szentélyrekesztőnek is. Igy is volt. Kb. 11 óra, fél 12 tájban kicsit leültél, és el is aludtál. Bochum atya, a vendégek felügyelője erre megbök, hogy: „Nézd csak, a fiatalember nem bírja!” Akkor azután én fáradtam el és ültem le a szentély sarkába, és arra ébredtem föl, hogy a szerzetesek félkörében álltál és ütötted a triangulumot. Merthogy a koptoknál két ütőhangszer van: a cintányér és a triangulum. Nem volt különösebben gyakorlott a játékod, de biztos nem erre ébredtem föl.*

— Voltak olyan szerzetesek, akiknek a játéka szintén nem volt valami kidolgozott, de vannak közöttük —és ők vannak többen—, akik egészen mesteri módon tudnak bánni a cintányérral (4. *ábra*) és a triangulummal. Hosszas erőlködés után sem tudtam még csak hasonló hangot se kicsiholni e hangszerrekből.

— *Az istentisztelet zenei színvonala vagy hófoka nem egyforma az egész idő alatt. Van, amikor ebben a templomrészben nagyon sokan vannak: 150-en, 200-an, szinte forró a levegő, és a rendkívül hangos énekléstől az embernek a vérnyomása is fölmeleg. A fülében szinte zúgás támad. Máskor pedig szinte ketten alig szédelegnek benn, a többiek pedig kint vannak. Kimennek vizet inni, vagy a cellájukba, és akkor hirtelen megint megtelik a templom valamiképpen.*

— Ilyen volt például a karácsonyi vigília. Három vigílián vettünk részt ez idő alatt. A pontosság kedvéért talán érdemes megemlíteni. Az első, amelyről elkezdtünk beszélni, egy egyszerű —már amennyire egyáltalán...— khiakhavi vasárnapi vigília volt. Rögtön két napra rá egy furcsa szilveszter. Ez több szempontból is érdekes, hiszen a szilveszter nem felel meg az ő időszámításuknak, nekik ez valójában nem jelentene semmit, hiszen Szilveszter pápát önmagáért nem tisztelik.

— *Az időszámításuk nem latin.*

— Római újév náluk nincsen, és még ha lenne, akkor sem ekkor lenne, mert 13 nappal odébb tartanak, ugyanúgy, mint a julián naptárt használó többi keleti keresztények. Mégis valamilyen formában, talán a többségi kereszténységgel való szolidaritás jegyében —ez a muszlim környezet hatása— megtartják az ünnepet. És egészen hangulatos is volt.

A harmadik alkalom pedig maga a karácsony volt, tehát január 7-e, amelynek az előestéje január 6. Ezen a napon, mielőtt beesteledett, tehát délután 3 órakor elkezdték a zoltárimádságot. Nagyon sokáig nagyon kevesen voltak, egészen kiábrándítónak tűnt a korábbi tapasztalatokhoz képest ez a karácsony. Utóbb kiderült, hogy az erejükkel spóroltak. Mert amikor vége volt a psalmodiának, egy óriási menetben kivonultak az apát elé. Rendkívül hideg volt. Verték félre a harangokat. Mezítláb volt mindenki, mi is, a kövön. Rendkívül hideg tud lenni Egyiptomban, nem is gondolná magyar ember.

— *Nincsen fűtés, néha ablaküveg se. Vacogtunk éjszaka is, nappal is.*

— Igen, és az apát természetesen, hogy fokozza a hatást, sokat váratott magára. Amikor azután megérkezett, óriási éneklés, harangozás, cintányérozás közepette elkezdődött az „éjféli mise”. Erre tartogatta mindenki az erejét. Akkor mindenki megjelent, és onnantól kezdve nagyon sokáig, egészen kora hajnalig tartottak a szertartások, amelyek végül sajátos lakomával fejeződtek be.

— *Báránnyal...*

— ... és tojással. Az apát nejlonzacskóban osztotta ezt a böjt után valóban megbecsülendő táplálékot.

— *Erre még vissza fogunk térni. Egy zenei mozzanatot már megbeszéltünk, azt, hogy az alternatív, tehát fölválto, két félkarban való éneklés állandóan jelen van a psalmodiában. A szent liturgiában, tehát az eucharisztikus istentiszteletben — a misében, jobban ismerik így a latin keresztények — ez a mozzanat kevésbé jellemző, de megvan a másik fajta alternatív éneklés, amennyiben a pap, a diakonus és a nép hármasa állandóan válaszolgat, énekel a liturgiában. Tehát nem arról van szó, hogy hosszú negyedórákon keresztül csak az egyik vesz benne részt, hanem a diakonus vagy a pap recitatív énekére válaszol a nép akklamációkkal, fölkiáltásokkal.*

Ezenkívül van egy nagyon-nagyon érdekes és a nyugati latin keresztény zene, tehát a gregorián szempontjából is meggondolandó jellegzetessége különösen az officium illetve a psalmodia énekének. Mégpedig az, hogy ez gyakorlatilag végestelen végig szigorúan ritmikus éneklés. A recitáció, tehát valamely bibliai szövegnek a fölolvása vagy az oráció egyedül, amely szabad, laza ritmikájú zene. A hangzó anyag kilencven-sok százaléka azonban szigorúan ritmikus. Mégpedig akkor is, amikor nem cintányérral vagy triangulummal van kísérve. Ez valóban lehetővé teszi azt, hogy az egész tömeg, hatalmas tömeg be tudjon kapcsolódni egyszerre. Még akkor is, ha viszonylag improvizatónak tűnik.

Még ez sem lenne elég. Honnan lehetne 9–10 órányi zenei anyagot megjegyezni? Kotta nélkül? Erre valószínűleg az emberi memória is képtelen lenne. Ez a 9 órás anyag, hogyha az ismétléseket leszámítjuk, néhány percessé válik. Nagyon-nagyon egyszerű, viszonylag könnyen megjegyezhető, kis ambitusú dallamokat, nagy tempóban, ritmikusán énekelnek, és ezek végtelen sokszor ismétlődnek. Lemértem. Előfordult olyan, hogy 20–25 percen keresztül ugyanazt az egyetlen strófikus vagy éppen nem strófikus dallamot ismételik. A hatása... akik részt vettünk benne, pontosan tudjuk, hogy mégis megunhatatlan.

— A 20–25 percet egyébként nem valódi 20–25 percnek kell érteni. Valóban addig tart, de lehetetlen a mi itteni, európai időérzékelésünkkel megközelíteni ezeket a szertartásokat. Néhány óra után automatikusan átáll az időérzékelés is. A fázisok sokkal nagyobb időtávolságokra vonatkoznak, egyszerűen ezeknek az embereknek, és amikor közéjük kerülünk, akkor nekünk is 2–3 órára van szükségünk pusztán ahhoz, hogy belejőjjünk a dologba.

Tehát ez az általad emlegetett rendkívüli hangulat sok óra után tud csak kialakulni. És ebből látszik az, amire talán különösen fontos lenne rátérnünk, hogy ez a liturgia — bizony extatikus.

— *A keresztény liturgiával kapcsolatban —általában— azt szoktuk hangsúlyozni, hogy szemben a föltételezhető antik vallásossággal vagy az archaikus társadalmak vallásosságával, amelyben nagyon sok volt az extatikus elem, épp az lenne a jellemző a zsidó illetve a keresztény liturgiára, hogy hiányzik belőle, vagy nagyon korlátozott módon van benne az extázis.*

— Igen. És valószínűleg, ahogy ezt a patrisztikus irodalom tanúsítja is, az eredeti célkitűzés tényleg ez lehetett. Tehát a már említett atanázi megközelítés, illetve az, hogy Szent Ágoston ezt olyan komolyan vette, az mutatja, hogy azok az egyházatyák, így pl. Szent Vazul és Aranyszájú Szent János, akik a központi liturgiákat állítólag megtervezték és létrehozták a keleti rítusokban, maguk is így képzelték. De figyelembe kell venni a kereszténység különlegesen integratív jellegét. A kereszténység nem úgy jelent meg a világban, ezt az elmúlt évszázadok, sőt évezredek már kellőképpen bizonyították, hogy elsöpört maga körül mindent. A korai egyházatyák még olyan világot ismertek maguk körül, amelyik vagy frissen lett, vagy egyáltalán nem volt keresztény. Nekik az önmeghatározáshoz szükségük volt arra, hogy elhatárolódjanak mindattól, ami szemben áll az ő hitvallásukkal. Egy tradicionális keresztény világ viszont már megengedheti magának, hogy azokat az antropológiai jellegzetességeket, amelyek —úgy látszik— az általános vallásos magatartás részei, befogadja és magába építse. Ilyen például az extázis keresése. Természetesen nincsen szó arról, hogy...

— ... orgiasztikus rítus lenne...

— ... vagy hogy bármilyen tudatmódosító szert használnának ahhoz, hogy az extázis kialakuljon.

— Az extázis azt jelenti, hogy „kilépés”. Miből való kilépés?

— A mindennapi, tehát ebben az esetben a profán létformából.

— És éppen ez az ünnep lényege. Lehetetlen úgy ünnepelni, hogy közben a mindennapi magatartásformát próbáljuk belevinni az ünnepbe. Ez az ünnep elszűrődése vagy torzzá válása az újkori időkben, különösen a modern korban bekövetkezett. Mindenféle pótszerre van szükség. Holott az ünnep eredeti megtapasztalása valóban az, hogy a folyamatos időből vagy pedig a ciklikus időből, a heteknek, a hónapoknak, az éveknek a körforgásából ki kell lépniünk. Az ünnep sem egyik, sem másik. Sem a lineáris időbe nem tartozik, sem a ciklikusan visszatérő időfolyamatokba nem tartozik.

— Legfőbb a szabályozottsága szintjéig.

— Igen. Az ünnep az örökkévalóságot képezi le. És ebbe az örökkévalóságba át kell lépni. Vagy ki kell lépni. Ez az extázis. Kilépés. Különféle metódusok készítik elő vagy teszik lehetővé az ember felől. Úgy látszik, hogy az ilyen nagy, megtapasztalendő alkalmaknak, mint az inkarnáció ünnepére való fölkészülésnek, nagyon hosszú előkészítő periódusra van szükségük. Tehát egy kb. egy hónapos időszak minden mozzanatában azt szolgálja, hogy az inkarnáció, a megtestesülés ünnepére föl tudjunk készülni.

Vegyük a testi rítusokat. Először is a böjtöt, amely rendkívül szigorú. A koptoknál nincsen vasárnapi feloldása a böjtnek. Ők a legszigorúbbak. Semmi mást nem esznek, mint olaj és ízesítőszerrel nélkül elkészített babot — „fúl”-nak nevezik—, és kipróbáltuk, milyen az, hogy napjában egyszer vagy egyszer se enni, és akkor is csak babot.

— Egyébként azért lehet. Általában nem csak babot, hanem olajbogyót és kenyeret is esznek, teát isznak, napjában egyszer, általában este 7 órákor. Ez tényleg elég ahhoz, hogy egy nem túlságosan megerőltető életformát tartani lehessen.

— És fizikailag nem romlanak le.

— Mi se romlottunk le ezalatt, igaz, vittünk magunkkal kolbászt meg némi csokoládét, de azért —ittthonról vittük— nem ehettük korlátlanul.

— De a kopt szerzetesek kimehettek kicsit pihenni, nekünk meg talpon kellett maradni tíz órán keresztül. A készülékeket állandóan használtuk, fizikailag és szellemileg is állandóan részt vettünk az istentiszteletekben; ugyanúgy végeztünk mindenféle testi gyakorlatot. Tehát azt hiszem, hogy érthető vagy legalábbis megbocsátható, ha némi kalóriapótlékot azért vettünk magunkhoz. De a végén ez sem volt és már semmink nem maradt más a sivatagban, csak a fül. Napjában egyszer. Meg egy kis tea.

Tehát az ember böjtöl, bizony, le is fogy, és fogékonyá válik azokra az értékekre, meg azokra a mozzanatokra, amelyekre egyébként, hogyha normálisan enne — nem. Ehhez jön az éjszaka különleges hatásának a megtapasztalása, amikor normális esetben az ember alszik. Normális esetben ők is alszanak.

— És ők még inkább alszanak, mint mi. Itt valóban egy sivatagról van szó, ahol ha lemegy a nap, valóban lement a nap. Közvilágítás nincsen. A szobákban ugyan van villany, de nem jellemző, hogy ébren akarnának maradni, főleg télen nem, amikor erre nincsen szükség, mert a nappali meleg egyáltalán nem olyan nagy, hogy az éjszakát kellene kihasználni helyette.

— És ehhez jön a különleges testi-lelki környezet és az álmatlanság és a fizikai kimerültség, mert valóban erről van szó. Nem megy könnyen a koptoknak sem. Ők is ásitóztak és kínlódtak és fájt a hátuk és a válluk és a lábuk, mindenük.

— Fontos eleme még a szertartásoknak, hogy bár nem olyan szigorúan, mint a bizánci kereszténységben, de a szertartásokon alapvetően állni kell. Az álló ember figyelemszervezése valamiképpen egészen más, mint az ülő emberé. Természetessé válik az aktivitása. Nem azért, mert ő éppen énekel vagy beszél, hanem egyszerűen azért, mert mozgékony, legalább a mozgékonyosság lehetősége benne van a testhelyzetében, és egy kört alkot a szertartás végzőivel. Nem közönséggé válik, mint a templomi padosorokba rekesztett hívek. A mai gyakorlatban idehaza, bár nagyon hangsúlyozzuk a hívek részvételét a szer-

tartásokban, a hívek éppen hogy nagyon ki vannak rekesztve a szertartásokból, és nem azáltal, hogy nem mondhatják a szövegeket, hanem azért, mert ülnek, és néznek egy „színelőadást”.

— *Nagyon keménynek tűnnek ezek a szavak, de nagyon valóságos helyzetet írnak le. A kopt hívek teljesen legitím módon, különféle módokon vehetnek részt. A lelki és fizikai fölkészülésüknek vagy a pillanatnyi állapotuknak megfelelően.*

— És ezeket mind befogadják. A cipőtolvajt is. A cipőtolvajlás azért fontos elem, mert úgy látszik, ennek ott hagyománya van. A templomot szőnyegek borítják, vastagon, mint egy mecsetet is, és cipővel belépni nem lehet. A nagyobb ünnepeken, amikor sok ember megy a templomba, pontosan lehet tudni, hogy mikor jönnek ki. Bizony előfordul, hogy a templom előtt lerakott cipőket ellopják. A kolostorban pedig csak olyasvalaki tudja ezeket a cipőket ellopni, aki maga is részt vesz a szertartásokon, hiszen más nem megy oda.

— *Na, nem szerzetesek lopják el...*

— ... természetesen, de ez is mutatja, hogy szegény emberekről van szó, valószínűleg nem mondhatunk fölöttük erkölcsi ítéletet. De annak különlegesen nagy jelentősége van, hogy az Egyház ezeket is be tudja fogadni. A maguk szintjén ezek is jogosultak arra, hogy a szentség atmoszférájában legyenek, ha másképp nem, hát úgy, mint amire egyébként volt példa, hogy magukkal viszik a hálósájkjukat és eleve a templomnak valamelyik hátsó traktusában telepszenek le egy oszlop tövében. Aludni.

— *Amikor az officiumok és a psalmodiák sorozata befejeződik, akkor kezdődik el a liturgiának, a szent liturgiának az előkészítő, istentiszteleti része, a füstáldozat. Amely nagyrészt a szentélyrekesztő előtt folyik le, az oltár, a szentélyrekesztő kapuja és a szerzetesek, illetve a hívek számára fönntartott közös templomrészben. A füstáldozat központi eleme a tömjénezés. Ekkor körmenet is van, amely előkészíti a szent liturgiát, és ez után beletorkollik az istentisztelet a misébe.*

— Amely előkészítő rész egyébként itt elsősorban a zsidó hagyományt folytatja. A szertartások integratív jellege itt is megnyilvánul. A szentmise ezzel szemben inkább valamiféle lakomát idéz. A szentmise az a pont, amikor már az éjszakából kilépünk, tehát közelítünk a hajnalhoz. Az egésztest megkoronázza, valamiféle végletekig fokozott, az említett formában extatikus állapotot tesz általánossá: ekkor részt veszünk a valódi véresáldozatban. Nagyon jellemző dolog, hogy itt, a följánlási menet és a följánlott adományok közötti válogatás központi mozzanat. A kenyereket egy hatalmas kosárban viszik oda a főcelebránsnak, aki azokat valóban megvizsgálja, és kiválasztja közülük a legszebbet. Miután —mondtam— a füstáldozat (illatáldozat) a zsidó szertartásokkal teremti meg a folytonosságot, merem azt állítani, hogy ez az áldozási mód pedig a pogány rítusokkal mutat rokonságot.

— *Vállaljuk: nagyon fontos eleme, hogy a pogány rítusok legszebb, legmegtisztítottabb részeit is magába emeli a kereszténység.*

— Az áldozati állat bemutatása, illetve az áldozati állatok közötti válogatás az antik görögországban is ugyanígy jelen volt, és ezt tudjuk nemcsak a koptoktól,

hanem a görögöktől is, hiszen a proszforának, tehát a fölajánlott, de át nem változtatott kenyérnek a darabjait a szentmise vagy liturgia után szétosztják a hívek között. Mint Indiában, ahogyan te mondtad többször, amibe az istenség beleevett, az megszentült egészében, és ez az, amit különleges kegyelmekben gazdagon fogyaszthatnak a hívők.

— *Sőt, az igazi hindu hívők például csak azt eszik, amibe úgymond az Isten beleevett. Csak a szentélyi áldozatnak az ételéből esznek.*

— Tehát ennek a proszforának az antidorként való kiosztása megfelel annak, ahogy az áldozati állapotban részesülünk.

A szentmisének és az utána következő lakomának a viszonya szintén nagyon sajátos, és segít eloszlatni egy másik félreértést. Az újabb kori templomépítészetben sajnos elterjedt az a gondolat, talán az utolsó vacsora eszményéből kiindulva, hogy az oltár a közösség lakomázó asztala. Ez messzemenően nem így van. Látszik a kopt gyakorlatból és mindenféle organikus hagyományból, hogy nem így van. Az Utolsó vacsorán az áldozat valóban végbe ment, de ez azáltal lehetett valódi áldozattá, hogy utána következett a Golgota. Tehát az oltár nem pusztán az Utolsó vacsorának a lakomázó asztala, hanem egyben a Kálvária, ahol a véres áldozat megvalósul. E kettő sűrűsödik ezen a ponton. A véres áldozatból nem az oltáron, tehát nem a fölajánlás és a levágás helyén eszik a hívő, hanem utána elviszi magával egy másik helyre.

A kopt templomnak ez a pontja, tehát a szentély magasan van. Ez az Úr hegye. Amelyre kérdezzük, hogy ki mehet fel. Ez a Kálvária hegye. Egy magaslati pont, amelyet meg kell mászni, ahol be kell mutatni az áldozatot, majd az áldozat maradékát a templom másik végébe kell vinni, az említett főbejáratnak, tehát a legnyugatibb résznek egy külön termébe, ahol hagyományosan a kopt kolostorok az ünnepi ebédelt rendezik be. Egy hosszú asztalt. Ide vonulnak át, amikor mindez befejeződött és ünneplik meg most már valóban, nem eucharisztikus jellegű lakomával az ünnepet.

— *A kommúnió után, amelyben a hívek egy csoportja részesül, befejeződik az istentisztelet, hol reggel 6 órakor, hol —pl. karácsonykor— 2 óra tájban, és akkor kedves szokásként az apát minden résztvevőnek, szerzeteseknek, laikusoknak ételt oszt. Mégpedig bárányhúst, tojást és sajtot. Mindenki lelkesen eszik a hosszú böjt után.*

— Miután ezt a nejlonzacszkóba csomagolt ajándékot kiosztják, elkezd pirkadni a templom fölött keleten, tehát a főhajó irányában, és ránk köszönt a valódi szent nap. Amelyet egyébként slaggal való fölmosással készítették elő.

Ez talán a legmegkapóbb az egész kopt kereszténységben. Egy teljesen kritikátlan, szinte naiv közösséggel állunk szemben, amely ugyanolyan eszközként használja a rádiótelefont most már, mint a szamar vontatta szekeret, amelyet nem zavar az, hogy az atyák videokamerával veszik a pátriárkát, miközben az a szertartásokat végzi és az imádságokat mondja. Tehát látszik, hogy egy működő hagyomány a világnak bármely tárgyát és bármely elemét magába tudja emelni. Nem zárkózik be, hanem —amint az minden szertartás alapvető funkciója— a teljes világ megszentelésére hivatott.